

VITA / DISCUSSION

Kérdések és gondolatok a vidékfejlesztésről

Questions and thoughts of rural development

SZÖRÉNYINÉ KUKORELLI IRÉN

SZÖRÉNYINÉ KUKORELLI Irén: kutató professor emerita, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete, Nyugat-magyarországi Osztály; 9022 Győr, Liszt Ferenc u. 10.; sziren@rkk.hu; <https://orcid.org/0000-0003-4535-4614>

KULCSSZAVAK: vidékfejlesztés; mérföldkövek; kistérségek; társadalmi innováció; szociális és szolidáris gazdaság

Irén SZÖRÉNYINÉ KUKORELLI: *scientific professor emerita, West-Hungarian Research Department, Institute for Regional Studies, Centre for Economic and Regional Studies; Liszt Ferenc utca 10., H- 9022 Győr, Hungary; sziren@rkk.hu; <https://orcid.org/0000-0003-4535-4614>*

KEYWORDS: *rural development; milestones; microregions; social innovation; social and solidarity economy*

G. Fekete Évával szinte egy időben, a '90-es évek elejétől együtt kezdtünk dolgozni az MTA Regionális Kutatások Központjában, ő Észak-Magyarországon, én Nyugat-Dunántúlon. Mindkettőnknek a vidékkutatás volt a területe. Közös munkáink mellett beszélgetéseink is muníciókat adtak további gondolatainkhoz és kutatásainkhoz. A diskurzusok jó alkalmat szolgáltattak az összehasonlításra, hiszen eltérő terepeken gyűjtöttünk kutatási tapasztalatokat. A területfejlesztés és a vidékfejlesztés új diszciplínának számított a kilencvenes évek elején, és geográfusként Éva is a regionális kutatásokat választotta. Kezdő regionalistaként a vidék és a vidékfejlesztés meghatározásával, a kistérségi szerveződésekkel, azok térségfejlesztő hatásaival foglalkozott. Pályája során egyik fő kutatási iránya a rurális és társadalmi innováció volt, majd később ezek különböző formáit, a szolidáris és szociális gazdaságot kutatta, és különösen elmélyült a szociális szövetkezetek vidéki gazdaságra és társadalomra gyakorolt hatásainak kutatásában. Számos publikációja és könyve született a vidéki foglalkoztatást és annak különböző alternatíváit elemző kutatási eredményeiből.

A TÉT ezen rovatában a vita megszokott műfajától némileg eltérve, egy kérdéssel állítunk emléket Éva munkásságának. Az Éva életművére jellemző témaköröket fókuszba állítva kérdeztem meg néhány vidékfejlesztéssel foglalkozó el-

méleti és gyakorlati szakembert, kutatót, hogy válaszaikkal elindítsunk egy diskurzust az elmúlt 30 évet jellemző folyamatokról. Olyan kutatókat kerestem meg kérdéseimmel, akik, Évához hasonlóan, elméleti kutatásaik mellett a gyakorlat oldaláról is látják a vidékfejlesztést. A megszólított kollégák közül Kulcsár László, Finta István és Kovács Dezső írásban megküldött válaszait közöljük ebben a rovatban. Kozma Judit, a Győr-Moson-Sopron megye és Vas megye Falugondnoki Hálózat vezetője vázaltszerűen közölte tapasztalatait, melyeket beépítettem ebbe a szövegbe.

A kutatókat és gyakorlati szakembereket a következő kérdésekkel kerestem fel:

- Melyek azok a fő mérföldkövek, melyek a magyarországi vidékfejlesztés elmúlt 20-30 évére jellemzők (kistérségi szerveződés, SAPARD program, belépés az EU-ba, LEADER program, közfoglalkoztatás stb.)? Ezek a mérföldkövek hogyan befolyásolták a vidékfejlesztés folyamatait?
- Melyek azok a leggyakoribb és általános okok, melyek a vidék fejlődésének, a vidék fejlesztésének útjában álltak/állnak?
- Melyek voltak a legnagyobb eredmények (programok, tevékenységek, megvalósítások) a vidék fejlődésében az elmúlt 20-30 évben?
- Melyek voltak a legeredményesebb fejlesztési módszerek, amelyek a vidékfejlesztést szolgálták?
- Mi a véleményük a szociális szövetkezetek működéséről?
- A sikeresség és az innováció hogyan kapcsolódik össze napjaink vidékfejlesztési folyamataival?
- Ismertessenek legfeljebb öt jó példát és/vagy módszert, amelyek a leghatékonyabban szolgálták a vidéki Magyarországot.

A vidékfejlesztés fogalmából (Moseley 2003; Kulcsár 2017) következik, hogy egy nagyon összetett fejlesztési folyamatról van szó, és attól függően, hogy hova tesszük a hangsúlyt, a különböző vidéki térségek eltérő kezelést igényelnek (Murdoch et al. 2003), és változatos fejlesztési utakat járnak be. Csak néhány példát felvillantva, a posztmodern vidékfejlesztésre a posztproduktivista átmenet a jellemző: a hagyományos mezőgazdasági és élelmiszeripari termelés háttérbe szorulásával egyidejűleg kerül előtérbe a minőségi élelmiszer-előállítás, a szántóterületek alternatív hasznosítása, a szolgáltatások bővítése, s általában a fenntarthatóság kérdése (Ilbery, Bowler 1999). A posztproduktivista terekben a lokalitás és a helyi kultúra jelentőségének hangsúlyozásával fontos szerepet kap a közösségek fejlesztése, ilyen volt Finnországban és napjainkban a POMO program, az EU-ban a LEADER program (Uusitalo 1999; Moseley 1999).

Számos elképzelést ismerünk a vidék jövőképeiről, ám függetlenül a vidék sokszínűségétől, nekem az alábbi, a brit kormány által még 2000-ben kiadott *Rural White Paper* által megfogalmazottak adnak iránymutatást. A dokumentum szerint a vidék pozitív jövőjét az alábbi négy tulajdonság határozza meg:

- életképesnek kell lennie (*living countryside*), ami azt jelenti, hogy erősek a helyi közösségek és biztosított a magas színvonalú közszolgáltatások elérhetősége;

- tevékenynek kell lennie (*working countryside*), az ilyen vidéket sokszínű gazdaság és stabil foglalkoztatottsági szint jellemzi;
- védettnek kell lennie (*protected countryside*), ahol védik a környezetet és szem előtt tartják a fenntarthatóság elvét;
- energiával teli vidéknek kell lennie (*vibrant countryside*), amely a jövőjét a saját kezében tartja, és képes hallatni a hangját a kormányzás minden szintjén.

Ez a jövőkép is arra utal, hogy nincs recept, nem is lehet, hiszen a vidéket a természeti adottságok és a társadalmi, kulturális alapok sokszínűsége jellemzi. A legfontosabb cél a vidéki népesség életminőségének javítása, ehhez pedig mind a négy tulajdonságnak teljesülni kell, a megvalósításhoz tehát integrált vidékfejlesztésre van szükség.

A fentiek tükrében harminc évre visszatekintve elemezhetjük a magyarországi vidékfejlesztés legfontosabb „mérőföldköveit”, illetve ezek „mállását”. A teljesség igénye nélkül az alábbi mérőföldköveket tartom fontosnak, melyek véleményem szerint jelentős változást hoztak, és új irányokat szabtak a vidék fejlődésének.

A '90-es évek elején két ilyen akcióval is találkozhattunk. Az egyik az alulról szerveződés tipikus példajaként a helyi közösségen alapuló integrált vidékfejlesztés csírája volt. A rendszerváltás első éveiben, a települési önkormányzatok megalakulásával szinte egy időben, a települések lakossága, gazdasági és civil szereplői, valamint az önkormányzatok között együttműködések, kistérségi szerveződések indultak el. Az ország első ilyen formációja a Csereháti Településszövetség volt, melynek létrehozása G. Fekete Éva nevéhez kötődik. De miért is volt ez újszerű? Azért, mert ezek az együttműködő települések alulról szerveződve különböző szociális, infrastrukturális, közszolgálati és sok esetben gazdaságfejlesztési céllal kezdték el működésüket, és léptek fel érdekeik érvényesítéséért. Ezek a kistérségi szerveződések segítették a falusi vonalas infrastruktúra fejlesztéseit éppúgy, mint a gazdasági, kulturális együttműködések, utat nyitva a további összefogáshoz, közös fejlesztések megvalósításához.

Ezek a szerveződések a lokalitás szerepét erősítették a vidéki térségekben, és visszaadták a helyben élő emberek hitét abban, hogy felelősek és tehetnek saját térségükért, falujukért, azaz jövőjükért a saját kezükbe vehetik (*vibrant countryside*). Ezek kezdeményezések és a lelkesedés jó útravalót adtak a helyi fejlesztések elindításához. Éva ezt így látta: „(...) minden fejlesztés kapcsolódik valamely helyhez, lokalitáshoz, a fejlesztés helyi jellegét a lokális társadalom, mint kezdeményező és ellenőrző erő részvétele, valamint a nemzeti, ill. a lokálisnál magasabb szintről eredő fejlesztéshez viszonyított „saját mozgástér” adja. A helyi fejlesztés minden értelmezés szerint hangsúlyosan „bottom-up” jellegű” (G. Fekete 2001, 16.).

A közösségen alapuló integrált vidékfejlesztés első magyarországi mintái tehát ehhez az időszakhoz köthetők. Magyarországon újszerű volt ez a rendszerváltás utáni politikai, gazdasági térben, de meg kell jegyezni, hogy Európa nyugati felében is újdonságnak számított. A kilencvenes évek elején kísérleti program-

ként, az összes tagországot tekintve mindössze 217 akciócsoporttal indult a LEADER, amely a helyi akciók, helyi gazdasági csoportok és a helyi civil szerveződések vertikális és horizontális kapcsolódására, együttműködésére épített. Mondhatjuk tehát, hogy Magyarországon az alulról építkező, közösségen alapuló integrált vidékfejlesztés az Európai Unió LEADER programjával egy időben kezdett el működni.

Ugyanígy mérföldkőnek tekinthető a szociális és vidékfejlesztési feladatokat egyaránt ellátó falugondnoki hálózat megszervezése, amely mind az ötletet, mind a megvalósítást tekintve Kemény Bertalan nevéhez fűződik. A nagyszerű gondolat az volt, hogy a hátrányos helyzetű, előregedő, 600 főnél kevesebb lakosú falvakban a falugondnoki munkakör megteremtésével javítsák az ott lakók életminőségét, szociális és más ellátásokhoz való hozzáférését. Az elmúlt évtizedekben nemcsak a falugondnokok száma nőtt, de a hálózat is tovább fejlődött, megalakult a Magyar Tanya- és Falugondnoki Szövetség, mely már nemcsak az országhatárokon belül fejti ki tevékenységét, hanem Erdélyben, Felvidéken is. A falu- és tanyagondnoki hálózat kialakítása a vidékfejlesztés „szelíd” módszereként került be a szakmai köztudatba.¹

További sarokpontnak számít a „bottom-up” politikát és a lokalitás szerepét erősítő SAPARD programra való felkészülés időszaka, amikor a helyiek aktív közreműködésével kistérségi szintű fejlesztési koncepciók születtek. A lelkesedés azután alábbhagyott, hiszen a koncepciókban foglaltak nem kerülhettek megvalósításra a SAPARD program szabályrendszere miatt. Az EU-csatlakozás után a LEADER program már újra a közössel alapú vidékfejlesztést részesítette előnyben, ennyiben tehát a korábbi kistérségi szervezetek által megkezdett tevékenységek folytatásának tekinthető, ugyanakkor a szabályrendszernek megfelelő intézményrendszer kialakításával sok esetben olyan új szereplők jelentek meg, akik a korábbi évtized tapasztalatairól keveset, vagy egyáltalán nem hallottak.

A fent említett intézkedések, programok mellett meg kell említeni az MTA Regionális Kutatások Központjában végzett kutatásokat, amelyek muníciót adtak a gyakorlati szakembereknek a fejlesztésekhez, feltárva a hazai és nemzetközi hibákat és bemutatva az eredményeket. Az eredményes vidékfejlesztést szolgálták az aktív vidékfejlesztés helyi és országos szervezetei: a Magyar Vidék Parlament, később a Magyar Nemzeti Vidékfejlesztési Hálózat (MNVH), valamint kormányzati szinten a Vidékfejlesztési Főosztály, majd később a Nemzeti Agrárszaktanácsadási, Képzési és Vidékfejlesztési Intézet (NAKVI), s annak jogutódjaként a Herman Ottó Intézet.

A „mérőkövek” eredményei azonban nem feltétlenül bizonyulnak tartósnak, s ilyen esetekben előlről kezdődik az építkezés, újabb energiákkal, új emberekkel. Ez történt kistérségi szinten: a kistérségi szervezetek kiürültek, intézményrendszerük (lásd kistérségi fejlesztési tanácsok) megszűnt, ami a lelkesedés és az elkötelezettség csökkenéséhez vezetett (Somlyódyne Pfeil 2020). A felépített kistérségi bottom-up politika háttérbe szorult, sok esetben el is tűnt,

mikor a LEADER program, hasonló alapokat kívánva, megjelent. Sajnos később a forráshiány miatt a LEADER eredeti, helyalapú fejlesztési mintája is devalválódott, s ma már kisebb szerephez jut a vidékfejlesztésben. A helyi kezdeményezések jelentősége azért is csökkent, mert az utóbbi időben a fejlesztéseket a források központi elosztása vezérli, s így csekély szerep jut a helyi akarat és a szubszidiaritás elvének érvényesítésére. A jelenleg futó Magyar Falu Program esetében is kicsi a lokalitás, a helyi kezdeményezések megvalósításának szerepe (Somlyódyne Pfeil 2020.). A civil szervezetek elhaltak (Vidék Parlament), vagy vesztettek aktivitásukból (MNVH), ami szintén tovább gyengíti a vidékfejlesztést.

A vidéki térségek integrált fejlesztésének kulcseleme az innováció, mert előmozdítja, sőt generálja az adott térség fejlődését. Az innováció tehát a fejlődés, a fejlesztés „édes testvére”. De ez fordítva is igaz, a fejlődéshez innovációra van szükség, amely támogathatja az új típusú együttműködések felkutatását, a társadalmi újdonságok bevezetését. Ennek a kutatásnak is G. Fekete Éva (2001) volt az egyik úttörője. A megjelenő innovációk sok esetben társadalmi folyamatok, amelyek választ adnak a fejlesztés kihívásaira.

Nem véletlen, hogy a vidékkutatók egyik fontos témája a rurális, azon belül is a társadalmi innováció. Egy térség megújulása az innováció befogadási képességétől, a gazdaság nyitottságától, a humán tőke szintjétől és a társadalmi elfogadottságtól függően tud gyökeret verni. A rurális innováció jelentősége a gazdaság és a társadalom egymásra hatásában rejlik, a vidék természeti erőforrásaira és a vidéki társadalomra épül. Ezért mondhatjuk azt, hogy a vidéki terekben a társadalmi innovációnak megkülönböztetett szerep jut, hiszen egyik feladata az, hogy a társadalmi változás következtében újonnan létrejött problémákat megoldja, a másik pedig, hogy segítse az újdonságok átvételét, adaptációját a különböző társadalmi csoportok számára.

A társadalmi innováció a legkülönbélebb területeken fejtheti ki hatását: a közpolitikákban, a közösségfejlesztésben, a különböző társadalmi mozgalmakban és a társadalmi vállalkozások területén. A társadalmi innovációhoz szorosan kapcsolódnak azok a gazdasági megoldások, melyek új szervezeti formában új termékeket állítanak elő társadalmi szereplők kezdeményezésére úgy, hogy új társadalmi együttműködések generálnak, előtérbe helyezve a közösségi kapcsolatok erősítését és a társadalmi elkötelezettséget. A fentieket teljesítik a társadalmi vállalkozások, a szolidáris gazdaság és a Magyarországon elterjedt szociális szövetkezetek is. G. Fekete Éva mindhárom behatóan kutatta (lásd Lipták 2020 és Csoba 2020 tanulmányait e számban), utolsó OTKA kutatásának témája is ez volt (G. Fekete et al. 2018).

Az elmúlt harminc évben számos pozitív példával, jó programokkal és azok eredményes megvalósításával találkozhattunk, függetlenül az egyes lokalitások regionális elhelyezkedésétől, fejlettségétől vagy hátrányos helyzetétől (Szörényiné Kukorelli 2015). A teljesség igénye nélkül, figyelemre méltó a szociális földprogram, a különböző foglalkoztatási programok, köztük a közfoglalkoztatási prog-

ram. Sajnálatos tény, hogy sok kezdeményezés nem tudott kiteljesedni az átszervezések, az új törvények (Lipták 2020), vagy az érdeklődés lanygulása miatt. E programok némelyike ugyanakkor azért sem tudott széles körben elterjedni, mert az eredményes programok egy-egy emberhez, többnyire a falu polgármesteréhez kapcsolódtak. Ez a tény viszont ingataggá, személyfüggővé teszi a sikert, amit több esettanulmány is igazol (lásd például Horváth 2013; Kovács 2016). Az aprófalvak problémáinak alternatív „gyógymódjai”, melyek a rurális/társadalmi innováció eredményeképpen sikerré váltak, szintén egy-egy személyhez köthetők, akik katalizátorai az innovációnak, az új programoknak, akik elkötelezettek azok indításában és/vagy adaptációjában (G. Fekete 2015). Kár, hogy sok esetben ezek a „magok”, a helyi jó kezdeményezések izoláltak maradnak, mert a jó példák átadásához fórumokra, aktívan működő szervezetekre lenne szükség.

Nagyon köszönöm a kollégáknak, hogy válaszoltak a kérdéseimre! Úgy vélem, napjainkra kissé elhanyagolt téma lett a vidékfejlesztés, lankadt az érdeklődés a vidéken zajló folyamatok iránt, pedig sok tennivalója lenne kutatóknak, döntéshozóknak egyaránt az egyre inkább differenciálódó vidéki társadalom életminőségének, jóllétének javítása terén. Ezzel a néhány gondolattal talán elindítottunk egyfajta közös gondolkodást, emléket állítva G. Fekete Évának.

Jegyzet

- 1 Kozma Judit, a Falugondnokok Vas és Győr-Moson-Sopron Megyei Egyesületének elnöke megfogalmazása szerint.

Irodalom

- Csoba J. (2020): A szociális gazdaságtól a szolidáris gazdaságig A helyi gazdaságfejlesztési modell átalakulása. *Tér és Társadalom*, 4., 71–99. <https://doi.org/10.17649/TET.34.4.3301>
- G. Fekete É. (2001): *Együtt! – De hogyan? Innovációk a kistérségi fejlesztésekben*. MTA RKK, Miskolc, Pécs
- G. Fekete É. (2015): Aprófalvak innovatív fejlesztése. *A falu*, tavasz, 21–33.
- G. Fekete É., Nagy Z., Lipták K., Kiss J. (szerk.) (2018): *Szociális és szolidáris gazdaság a poszt-szocialista perifériákon*. OTKA K 112928 számú kutatás, Miskolc
- Horváth E. (2013): Innovációk kapcsolata törpefalvak esetében. In: Szörényiné Kukorelli I. témavezető (szerk.): *Hazai vidéki térségek az európai térben Vidéki Térségeink gazdasági, társadalmi innovációt befogadó képessége*. III. kötet. MTA KRTK RKI, Budapest, Győr, 29–48.
- Ilbery, B., Bowler, I. (1999): From agricultural productivism to postproductivism. In: Ilbery, B. (ed.): *The Geography of Rural Change*. Longman, Essex, 57–84.
- Kovács K. (szerk.) (2016): *Földből élők Polarizáció a magyar vidéken*. Argumentum Kiadó
- Kulcsár L. (2017): *A vidékfejlesztés elméleti megközelítése: regionális és kulturális összefüggések*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár
- Lipták K. (2020): A közfoglalkoztatás jelentősége Borsod-Abaúj-Zemplén megye rurális településein. *Tér és Társadalom*, 4., 100–121. <https://doi.org/10.17649/TET.34.4.3299>

- Moseley, J. M. (1999): The new Localism as a Response to Rural Decline. In: Westholm, E., Moseley, M., Stenlas, N. (eds.): *Local Partnerships and Rural Development in Europe*. Edward Elgar, Cheltenham, 65–78.
- Moseley, J. M. (2003): *Rural Development Principle and Practices*. Sage Publication, London
- Murdoch, J., Lowe, P., Ward, N., Marsden, T. (2003): *The Differentiated Countryside*. (Routledge Studies in Human Geography) Routledge, London, New York
- Rural White Paper (2000) <http://www.defra.gov.uk/rural/rwpreview/default.htm> (Letöltés: 2005. 06.06.)
- Somlyódyiné Pfeil E. (2020): A vidéki térségek felzárkóztatásának feltételei és eszközei uniós szemszögből – Visszatérés az endogén erőforrásokra alapozott fejlesztési szemlélettől az újraelosztó támogatáspolitikához Magyarországon. *Tér és Társadalom*, 4., 18–44. <https://doi.org/10.17649/TET.34.4.3298>
- Szörényiné Kukorelli I. (2015): Vidéki térségeink innovációt befogadó képessége – Egy kutatás tapasztalatai. *Tér és Társadalom*, 1., 97-115. <https://doi.org/10.17649/TET.29.1.2686>
- Uusitalo, E. (1999): *The Basics of Finnish Rural policy vitality for rural areas. Why, for whom and how?* Sisaasiainministeriön Monistamo, Helsinki